

Nous documents envers l'antic monestir de Santa Maria de la Mola i la història medieval de Formentera

per Francesc Xavier Torres Peters

Quan ja s'havia lliurat a la impremta un article nostre centrat en el contingut d'un conegut pergami dels fons de l'Archivo Histórico Nacional de Madrid (AHN),¹ tenguérem la sort o la desgràcia, segons el cap per on es prenga, de trobar-ne un altre completament inèdit, el qual constitueix la continuació immediata del procés judicial reflectit en aquell primer. D'haver sabut de la seua existència una mica abans, la nostra intenció haguera estat publicar i comentar ambdues fonts juntes. Malauradament no hi arribàrem d'hora. Per això, ens resulta obligat, a risc de repetir-nos, continuar i completar l'obra començada, corregint ensems alguna afirmació vesada en ella per manca de prou referències i que ara reconeixem com errònia. Així mateix, ja advertirem llavors que quedaven per tractar i explicar *alguns punts i expressions foscos*, els quals era menester contrastar i il·luminar amb altres potencials fonts documentals amagades. Estam convençuts que molts d'ells quedaran prou més clars ara.

Sabiem gràcies a fra Jaume Jordà² que els documents del monestir de Santa Maria de Formentera després de la seua dissolució passaren, per disposició dels superiors de la província religiosa agustiniana, al convent de Sant Agustí d'Alzira³

(Ribera Alta, València). D'allí, és de suposar que durant la desamortització dels béns eclesiàstics el segle XIX, es portaren a Madrid on, per ventura, encara se'n conserven alguns. La classificació i catalogació de la immensa *Sección Clero* de l'AHN, feta segurament amb preses, identificà i separà només un dels pergamins formenterencs, el ja publicat, deixant-ne almenys un altre barrejat entre els alzirenys. Intuint aquesta possibilitat, escorcollàrem aquests darrers i férem, amb lògica satisfacció, la preuada troballa: un pergami d'uns 650x490 mm. en regular estat de conservació, signat a Eivissa en les nones (el dia 5) de juny de 1298, escrit majorment en llatí i en menor mesura en català; una mà més moderna havia afegit aquesta nota al dors: *Fa per lo convent de Formentera, olim.*⁴ Iniciàrem la transcripció tot d'una a partir de la impressió del microfilm, però la mala qualitat de la còpia prest ens obligà a consultar l'original. Encara que hem extractat i traduït allò que consideram essencial al present treball, per fer-lo fàcilment accessible en la seua integritat als estudiosos i interessats en la nostra història oferim el text sencer a l'Apèndix.

Com es veurà, es tracta sens dubte d'una font important, no no

més per afegir informació valuosa sobre el monestir en qüestió, del qual tan poques dades concretes coneixem, sinó també i sobretot pels detalls que aporta a la història medieval de Formentera. Tant és així, que a partir d'ella i d'altres ens veurem obligats a qüestionar, aplicant totes les precaucions adients, teories que en la seua base tots donàvem per bones, àdhuc per evidents. Tal vegada de moment només podrem contribuir a embullar més alguns caps; no obstant, descobrir que no sabem del cert una cosa ja és saber quelcom, donar la possibilitat d'assenotar els fonaments d'una futura ciència més sòlida. Esperam i, si se'ns permet, somiam el dia en què veuran la llum altres escrits dels segles XIII i XIV referents a la Pitiüsa menor, ni que ens obliguin a matissar o rectificar algunes de les conclusions que poguem treure ara amb els pocs i menuts que tenim a la mà. Fent i desfent s'ensenya la gent...

Per no allargar-nos en excés ni repetir innecessàriament informacions a l'abast de tothom, començarem amb un resum en ordre cronològic dels esdeveniments que constitueixen l'ordit de la nostra particular història. Li afegirem els fets desconeguts fins ara i que més avall seran desenvolupats. D'aquesta manera podrem situar-nos més fàcilment i

1. TORRES PETERS, F. X. 2004 "L'ocàs del monestir de Santa Maria de Formentera", a *Estudis Baleàrics* 74/75, octubre 2002/maig 2003, p. 101-112. El pergami és de la Sección Clero, carpeta 47, núm. 3, donat a conèixer per ROSSELLÓ VAQUER, R. 1981 "Formentera. Notes històriques", a *Estudis Baleàrics*, any 1, núm. 3, desembre, p. 237-247.

2. JORDÁN, Fray Jaime 1704 *Historia de la Provincia de la Corona de Aragón de la Sagrada Orden de los Ermitaños de Nuestro Gran Padre San Agustín, compuesta de quatro Reynos, Valencia, Aragón, Cataluña, y las Islas de Mallorca y Menorca; y dividida en quatro Partes*. València: T. I. Joseph García, vol. I, p. 88.

3. Convent fundat pel rei Jaume I l'any 1270.

4. AHN, Sección Clero, carpeta 3135, núm. 5.

recórrer a ell per prendre regiment si ens perdem dins del laberint dels detalls.

1235 Conquesta catalana de les Pitiüses. El *Memoriale Divisionis* deixa a dividir l'illa de Formentera, romanent *pro indiviso* dues parts per a Guillem de Montgrí i una part per a Pere de Portugal i Nunó Sanç, respectivament.

1242 (25 de gener) Guillem de Montgrí compra al rei Jaume I la quarta part que fou de Nunó Sanç.

1246 (19 d'agost) Guillem de Montgrí infeuda a Berenguer Renard les seues tres quartes parts de l'illa, amb algunes excepcions: l'alqueria d'Alchavito, dos trossos de terra a la Mola per al seu ús personal, un altre tros al dit lloc i un hort a l'Arenal per a un tal Cassià, tres jovades i unes vinyes per als ermitans, també a la Mola.

Establiment dels primers ermitans a la Mola?

1256 Jaume I hereta la quarta part de l'infant Pere de Portugal.⁵

1257 (11 de març) Jaume I dona la quarta part que fou de Pere de Portugal a l'orde de Sant Agustí.

1258 (3 de maig) Guillem de Montgrí dona tres quartes parts de la Mola i un hort a l'Arenal al monestir de Santa Maria de Formentera.

? (abans de 1273) Arnau Renard reclama a Guillem de Montgrí tot el feu concedit al seu antecessor el 1246. Plet fallat a favor del demandant amb la consegüent anul·lació de la donació feta pel dit Montgrí als frares.

1273 (21 de juny) Mor Guillem de Montgrí, deixant dues quartes parts de les Pitiüses a l'arquebisbe i una quarta part al capítol de la seu de Tarragona.

? Ramon Lancer, paborde d'Eivissa, delegat per executar la sentència favorable a Renard, cita el prior i el monestir, els quals, per no comparèixer ni en segona instància, són declarats contumaces i condemnats a pagar 800 sous, a més d'haver d'entregar les possessions i els

fruits en elles produïts per espai de disset anys.

1298 (2 de maig) Dalmau de Montoliu, degà de Tarragona, signa l'ordre de compliment de la sentència a favor de Berenguer de Castellterçol i Ramon de Vilella, hereus d'Arnau Renard.

(30 de maig) Ferrer de Montpalau i Arnau Escrivà engeguen els tres frares del monestir de la Mola i els prenen totes les possessions de Formentera, posant-les en cap de Berenguer de Castellterçol i Ramon de Vilella.

(1 de juny) Fra Berenguer de Gimill, prior del monestir, denuncia els fets davant el batlle reial, Pere Roig.

(2 de juny) El batlle reial cita Berenguer de Castellterçol i Ramon de Vilella a Eivissa per tal de contrastar la denúncia.

(4 de juny) Compareixença de Ramon de Vilella, en nom propi i del seu companyó, davant del batlle reial.

(5 de juny) El batlle reial va al monestir de Formentera i, després de parlar amb els seus ocupants, els expulsa, tornant-lo als frares, encara que salvant els possibles drets dels primers.

(28 de juny) Berenguer de Castellterçol i Ramon de Vilella fan jurament de fidelitat a l'arquebisbe i al paborde de Tarragona en aquesta ciutat.

(30 de juny) S'estenen dues còpies del document d'infeudació a Berenguer Renard (1246).

Recordem, després d'aquesta ullada panoràmica, que el primer pergamí es redactà per mor i a instàncies de la denúncia feta per fra Berenguer de Gimill, prior del monestir de Santa Maria de Formentera, davant el batlle reial, Pere Roig. El religiós protestava perquè el cavaller Berenguer de Castellterçol i el donzell Ramon de Vilella, com a hereus d'Arnau Renard, havien pres absolutament tots els béns de la comunitat i l'havien en-

Sant Agustí, pintura del retaule de l'església del Convent, segle XVII. Jaume I donà la seua part de Formentera a l'orde de Sant Agustí. (Foto: Arxiu d'Imatge i So, Consell Insular d'Eivissa i Formentera / Toni Pomar.)

gegada amb males maneres del seu cenobi. Ho havien fet, segons declaven, avalats per una carta tramesa pel degà de Tarragona, Dalmau de Montoliu, a Guillem Escrivà, batlle dels senyors eclesiàstics, i Ferrer de Montpalau, donant-los ordres perquè procedissen en aquest sentit. Assegurava el prior que no només els havien llevat allò que posseïen en feu per l'arquebisbe i el paborde de Tarragona, sinó també la quarta part de què fruien per donació del rei Jaume I. Pere Roig, mostrant en principi la seua incredulitat, es prestà a aclarir-ho. Guillem Escrivà i Ferrer de Montpalau li negaren que haguessen pres la part del rei als frares, però davant la insistència de fra Berenguer, el dos de juny trameté una carta a Formentera citant els acusats a Eivissa. Només es presentà, al cap de dos dies, Ramon de Vilella, en nom dels dos, responent a la demanda que no havien pres la quarta part del rei, ni el bestiar i els béns mobles del monestir, tot i que pretenien

5. ESCANDELL BONET, B. 1994 *Ibiza y Formentera en la Corona de Aragón (siglos XIII-XVIII)*, vol. I. Palma: ed. El Tall, p. 223-245.

reclamar-los. Una i altra vegada les parts es mantengueren en la seua declaració, per la qual cosa Pere Roig determinà iniciar una causa judicial a la cúria. Fins aquí el que sabíem.

El nou pergamí descobert ens permet ampliar la seqüència, oferint-nos altres detalls substanciosos. El

El batlle li hagué d'aclarir que Arnau Escrivà no era veguer del rei i que ni Ferrer de Montpalau ni el dit Arnau tenien mandat, poder o jurisdicció reials; que no podien, per tant, donar-li possessió d'allò que pertocava al rei i que, si així hagüés succeït, fóra en perjudici i des-honor del propi rei; que la casa era

que el deixàs entrar a la fortalesa per tal de parlar amb Berenguer de Castellterçol. El batlle li denegà el permís, assegurant-li de bona fe que si sortien per parlar amb ell els deixaria anar francs. Amb aquesta oferta Berenguer baixà i, juntament amb Ramon de Vilella, féu llegir a l'escrivent una carta adreçada a Guillem Escrivà i a Ferrer de Montpalau per Dalmau de Montoliu, degà del capítol de Tarragona, amb data del dos de maig de 1298. En aquest escrit se'ls encarregava executar una sentència judicial.

Segons es veu clarament, hi havia hagut en temps passats un plet entre Arnau Renard i Guillem de Montgrí, per mor de la tinença de l'illa de Formentera, de les seues rendes i altres qüestions. La sentència, donada pel jutge designat per al cas, Pere de Pausa, degà de la canònica de Vic, fou favorable a Arnau Renard i obligà el sagristà de Girona a tornar l'illa i els fruits produïts en ella durant els disset anys anteriors a la promulgació. Ramon Lancer, en el seu moment paborde d'Eivissa, fou delegat per executar la sentència, a instàncies del cavaller Berenguer de Castellterçol i de Ramon de Vilella, hereus d'Arnau Renard. El paborde cità el prior i els frares del monestir, però aquests amb menyspreu no hi comparegueren. El paborde subdelegà la tasca a l'oficial de l'arquebisbe, declarant-se finalment contumaç la comunitat i manant que s'executàs la sentència en tots els seus capítols i detalls, això és: que es donàs possessió de l'illa de Formentera a Berenguer de Castellterçol i a Ramon de Vilella, amb els seus fruits, drets i altres pertinences; així mateix, que els seus habitants els reconeguessen com a vertaders senyors. Els frares havien de tornar els fruits rebuts durant els disset anys anteriors a la sentència i els obtinguts fins al dia de la seua verificació, així com pagar vuit-cents sous. Si calia, es facultava la intervenció del braç secular.

Oïda aquella carta i una altra, Berenguer de Castellterçol i Ramon de Vilella aclariren, per primera

El batlle demanà si estava en possessió del bestiar, dels ornaments de l'església, dels mobles i animals de la Mola

dia cinc de juny el batlle reial, els tres frares del monestir i un escrivà de notari s'embarcaren cap a Formentera i pujaren a la Mola. Pere Roig volia comprovar *in situ* si eren certes les protestes presentades amb tanta vehemència pel prior. Arribat a la casa, trobà les portes tancades, perquè s'hi havia fet fort Berenguer de Castellterçol amb altres hòmens. El batlle els manà per tres vegades que baixassen a parlar amb ell. Berenguer de Castellterçol respongué que no baixaria a terra perquè no hi tenia cap feina!, per la qual cosa el batlle li preguntà per què havia tancat les portes. Berenguer digué que els havia vist arribar amb gent armada i no sabia per quin motiu havien vingut. Afegí que ell estava en possessió del monestir i de *tota* l'illa de Formentera en virtut d'una sentència judicial donada pel degà de Tarragona, Dalmau de Montoliu; que, per això mateix, Ferrer de Montpalau i Arnau Escrivà, del qual asseguraba era veguer del rei per part del dit degà, l'havien possessionat de la casa i de *tota* l'illa; i encara, que tenien dret a vuit-cents sous de costes i als fruits rebuts pels frares en temps passats. El batlle demanà si estava en possessió del bestiar, dels ornaments de l'església, dels mobles i animals de la Mola. Berenguer respongué que sí, per mor de l'esmentada sentència.

lloc religiós i sagrat, donat a l'Orde de Sant Agustí pels avantpassats del rei. Així, el batlle manà a Berenguer de Castellterçol, sots pena de mil morabatins d'or i de la gràcia del monarca, que sortís i tornàs la casa als frares. Protestà Berenguer dient que el mandat no era just; que Guillem Escrivà, batlle d'Eivissa pel senyor rei, per l'arquebisbe i el paborde de Tarragona, havia tramès el seu fill Arnau a Formentera, per tal d'ajudar Ferrer de Montpalau si aquest requeria la intervenció del braç secular en la feina d'entregar-li el monestir i els seus béns. Insistí encara que Guillem Escrivà i Ferrer de Montpalau tenien poder del degà per entregar-los. També que, malgrat estar armat, no era la seua intenció ofendre ningú, de paraula ni de fet, a no ser que se li fes violència; i que si se li'n feia, apel·lava al rei. El batlle no admeté l'apel·lació i manà als hòmens que estaven amb Berenguer de Castellterçol que no l'ajudassen ni defenguessen, ans que baixassen de la casa immediatament. Berenguer tornà a apel·lar al rei i el batlle tornà a rebutjar l'apel·lació. Ni Berenguer ni cap dels seus hòmens volgué baixar i sortir de la casa. En aquell moment, arribà Ramon de Vilella de la vila d'Eivissa amb Pere Escrivà, Arnau Escrivà i Jaume Camarada. Ramon de Vilella demanà al batlle

vegada, que no volien prendre res de la quarta part pertanyent al rei, reconeixent que era legítimament dels frares; però dient que aquests l'havien abandonada *per sa pròpia voluntat*! De tota manera, estaven promptes a tornar-la, *axí en les cases com en les altres honors, axí com en cosa no depertida ne determenada*, sempre que pagassen els ròssecs dels fruits i els vuit-cents sous. Requeriren Arnau Escrivà, veguer d'Eivissa, que els defengués, com també als homes de la partida dels eclesiàstics. Protestaren a Pere Roig, batlle del rei, esmenant la seua declaració anterior, al·legant que l'illa de Formentera no era *partida ne determenada*.

Dit allò, Arnau Escrivà, en obeit contradicció amb les afirmacions dels acusats, declarà que no hi havia anat en qualitat de lloctinent del senyor rei, ni per defendre'ls, sinó per posar pau i concòrdia entre parts.

Fra Berenguer de Gimill assegurà que ni ell ni els altres frares no havien deixat per voluntat pròpia el monestir, sinó amb violència i a la força.

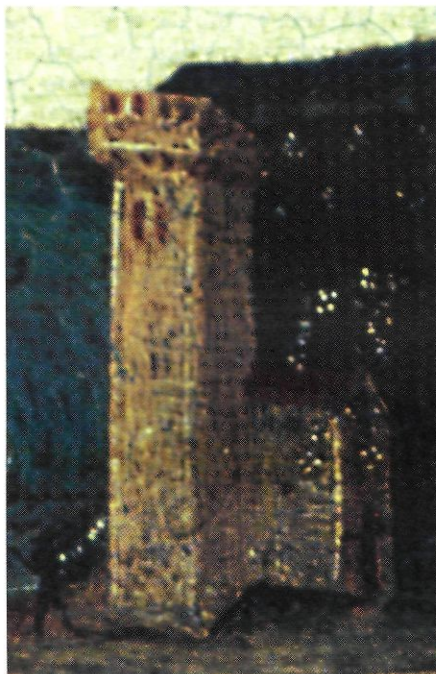
Berenguer de Castellterçol i Ramon de Vilella digueren que no eren certes les paraules del prior; insistiren que Arnau Escrivà hi havia anat per ajudar-los a possessionar-se del monestir i que ho havien fet sense resistència alguna; encara més, que després d'allò havien menjat plegats amb gran plaer i que el prior i els frares se n'emportaren el que volgueren i els absolgueren de l'homenatge.

Arnau Escrivà, refent el seu testimoni, digué que havia procedit amb Ferrer de Montpalau segons la tenor de la carta del degà.

El prior tornà a negar les versions donades pels altres i insistí que podia provar les seues denúncies.

Oïdes les parts, el batlle presentà un escrit, responent a la carta del degà de Tarragona, dient que era *feita en minva e en menyspreu*

de la senyoria del senyor rey, perquè li constava documentalment que aquest havia donat la quarta part de Formentera als frares. També feia notar que el monarca era senyor major de tota l'illa, per la facultat reservada de fer la guerra i la pau. Interpretava que el degà, en no esmentar-ho per

**...demanà al batlle
que el deixàs
entrar a la
fortalesa per tal
de parlar...**

a res, no reconeixia la senyoria i el dret reials, per la qual cosa manava altra vegada a Berenguer de Castellterçol, sots pena de mil morabans d'or i de la gràcia del rei, que tornàs als religiosos la casa, presentant-se a respectar els drets que poguessen tenir ell i el seu companyó a Formentera.

Berenguer de Castellterçol i Ramon de Vilella apel·laren novament, esgrimint que l'illa era posseïda pels grans senyors pro

indiviso, que mai no havia estat dividida en porcions ni fitada, per la qual cosa les cases del monestir, construïdes damunt propietat indivisa, eren comunes segons la llei.

El batlle perseverà en el seu mandat. Berenguer de Castellterçol i Ramon de Vilella tornaren a entrar al monestir, sense tancar les portes pels motius adduïts per ells: ser lloc comú. El batlle, amb els testimonis, anà a la porta i els demanà si volien deixar la possessió, a què respongueren negativament. Immediatament el batlle els la prengué i l'entregà als frares quant a les coses tocants al rei, salvant els possibles drets de Berenguer i Ramon envers les coses tocants als eclesiàstics.

Ambdues parts demanaren una acta dels fets, la qual fou signada a la vila d'Eivissa per Ramon Rabassa, notari públic per Guillem Escrivà, en presència dels testimonis: Berenguer Llop, Arnau Vall, Ramon Ballester, Jaume Olard, Pere Bernat, Arnau Roig i molts altres.

D'aquestes noves informacions i d'altres extreim algunes conclusions.

Formentera romangué indivisa després de la conquesta almenys durant tot el segle XIII i probablement per sempre més.

Tothom en general havia assumit la teoria de la divisió física de Formentera en quartons des que fou plantejada amb rotunditat per Joan Marí Cardona, contradient Isidor Macabich: *és un fet històric cert que Formentera va ser dividida i repartida en quartons... hi ha documents més que suficients per a fonamentar l'afirmació anterior*.⁶ No obstant, si això era ver, al primer pergami llegíem un parell d'afirmacions desconcertants, les quals semblaven errades o inexactituds de l'escrivà. A saber: *la quarta part, la qual el (el prior) ha e té en la Mola de Formentera per lo senyor rey; ço que... possehim en la Mola*

6. MARÍ CARDONA, J. 1975 "Formentera i els seus quartons", a *Eivissa*, 3a època, núm. 7, Institut d'Estudis Eivissencs, p. 26-29. Substancialment aquest autor repeteix l'argument, afegint alguns detalls, a *La conquesta catalana de 1235*. Col·lecció Illes Pitiüses I. Institut d'Estudis Eivissencs. Eivissa, 1976, p. 152 i s.

de Formentera e en lo pla per lo senyor rey.⁷ Segons aquella teoria, el rei tenia només el presumpte *quartó del Cap*; com podia explicar-se que s'afirmàs al document que posseïa la quarta part del presumpte *quartó de la Mola*, tot en mans de l'arquebisbe? Això ens féu sospitar i, segons les nostres ulteriors averiguacions, l'aclariment passa inevitablement per un replantejament de la que ara consideram mera hipòtesi dels quartons de Formentera. Certament, aquesta tasca hagués estat gosadia amb només dues cites tan ombrívols, però és factible i obligada mercès al segon pergamí transcrit, el qual s'expressa diverses vegades sense ambigüitats al respecte. També altres documents la recolzen.

Sabem cert que en el moment de redactar-se el *Memoriale divisionis* l'any 1235 Formentera restà indivisa,⁸ tot i que cada un dels nous amos tenia clar aleshores què li'n pertocava segons el pacte previ a la conquesta: la meitat per a Guillem de Montgrí, una quarta per a Nunó Sanç i l'altra quarta per a l'infant Pere de Portugal. Ignoram si aleshores tenien la intenció de tallar porcions territorials i ajornaren *sine die* aquesta feina. Fos com fos, no

els devia córrer pressa repartir-la quan encara s'havia d'encetar el lent procés de repoblament a l'illa d'Eivissa, amb més i millors terrenys i recursos.⁹ D'altra banda, no deixa de ser estrany que manquin per complet no ja els instruments d'una divisió posterior, sinó al·lusions directes o explícites sobre ella als documents coneguts.¹⁰ Ara podem dir sense empatx que, si mai es posaren fites i es fixaren partions a Formentera, això no ocorregué, ni molt menys, en vida de cap dels conquistadors.

Hem de creure el testimoni de Berenguer de Castellterçol i Ramon de Vilella quan declaraven l'any 1298 que encara no se n'havia fet una divisió territorial en partides o quartons: *la dita illa no és partida ne determenada* [25-26],¹¹ *dicta insula est possita pro indiviso et non fuit divisa nec terminata* [35]. L'hem de creure perquè, en primer lloc, els frares agustins no gosen negar-ho, malgrat que tal concepció vaja contra els seus interessos i perquè, en segon lloc, el batlle reial parla i obra en conseqüència, perfectament conforme amb el plantejament d'aquest *status quo*. Resulta evident d'una lectura atenta dels pergamins de l'AHN que el rei

era senyor d'una quarta part de la Mola i d'una quarta part del Pla, així com també n'era el paborde de Tarragona, mentre l'arquebisbe posseïa la meitat d'ambdós territoris. Això explica que Guillem de Montgrí únicament fes donació de *tres partes integras totius Mole* als agustins en 1258, senzillament perquè de la resta, contràriament al que se suposava,¹² no en podia disposar: ja havia estat donada per Jaume I a l'orde religiós l'any 1257.

Hi ha encara un altre testimoni important del segle XIII a l'Arxiu Històric de la Pabordia d'Eivissa (AHPE), sorprenentment ignorat fins ara pels nostres historiadors. Es tracta del primer establiment d'uns terrenys, còpia registrada a un capbreu que ha arribat als nostres dies quelcom malmès i mutilat. En efecte, el 10 de desembre de l'any 1282, Guillem Escrivà, batlle i procurador de l'arquebisbe i el paborde de Tarragona, féu concessió en nom d'ells a Ramon Carnisser de tres *quartons* del lloc anomenat *la Torreta* de Formentera,¹³ amb condició de no tenir-hi bestiar ni venats sense exprés consentiment dels senyors i d'haver de pagar un cens de divuit diners reials de València cada any per la festa de Nadal.¹⁴

7. AHN, Sección Clero, carpeta 47, núm. 3 [38; 45-46].

8. Isidor Macabich sembla afirmar que la divisió de l'illa fou del mateix estil que la dels llocs de jurisdicció comuna d'Eivissa (cf. *Historia de Ibiza*. Palma: ed. Daedalus. 1966. Volum I, p. 180), cosa que tampoc no és exacta. El *Memoriale* només diu, lacònicament: *Remanet autem ad dividendum insula de Formentera* (MACABICH, I. op. cit. MARÍ CARDONA, J. 1976 *La conquesta catalana de 1235*, p. 71).

9. En aquest sentit, és revelador que al capbreu de les propietats a les Pitiüses de Nunó Sanç (per tant anterior a la seua adquisició per Guillem de Montgrí el 1242) no hi figuri cap inscripció d'alqueries, rafals o altres béns a Formentera (cf. AHPE 1.054).

10. Només hi ha un document, datat amb tota probabilitat als finals del segle XIII, que té signes d'un cert repartiment a Formentera. Forma part d'un capbreu dels béns del paborde de Tarragona (AHPE 2.030). En ell s'afirma: *Joan Casteylò dix que l'estany pudent és del senyor Paborde e que l'any passat ac flamencs molts, que n'isqueren bé CCCC*. De tota manera, ens sembla massa audaç deduir d'una cita l'existència aleshores de quartons o partides territorials en aquesta illa. Si llegim atentament dins del context, veurem que es tracta de l'explotació de recursos molt concrets: agres de falcons a les Pitiüses i caça de flamencs a l'estany pudent. Notem que, segons aquest testimoni, el paborde de Tarragona també tenia drets en aquest sentit a l'illa d'Eivissa sobre terres que sense discussió pertanyien al quartó de les Salines, propietat de l'arquebisbe: *A Çalmudaina, demanat sobre los agres dels falcons del senyor Paborde, dix: que a l'agre de falcons lo dit senyor al Cap del Falcó a les Salines. It. al Jondal altre agre de falcons...* Per altra banda, se'ns diu que dels agres del cap del Pòrxol i de cala Saona, també del paborde, *han acostumat los frares de Formentera lo quart; i que dels falcons trets a aquesta illa, en general, ha lo Paborde lo quart*. Almenys el segon dels agres mencionat estaria, segons la hipòtesi dels quartons, dins de les propietats reials, de les quals els frares tenien concessió absoluta per donació (cf. MACABICH, I. *Historia de Ibiza*, vol. I, p. 280-281).

11. Els números entre claudàtors fan referència a la línia del document de l'Apèndix d'on s'extreu la cita.

12. MARÍ CARDONA, J. 1976 *La conquesta catalana de 1235*, p. 164.

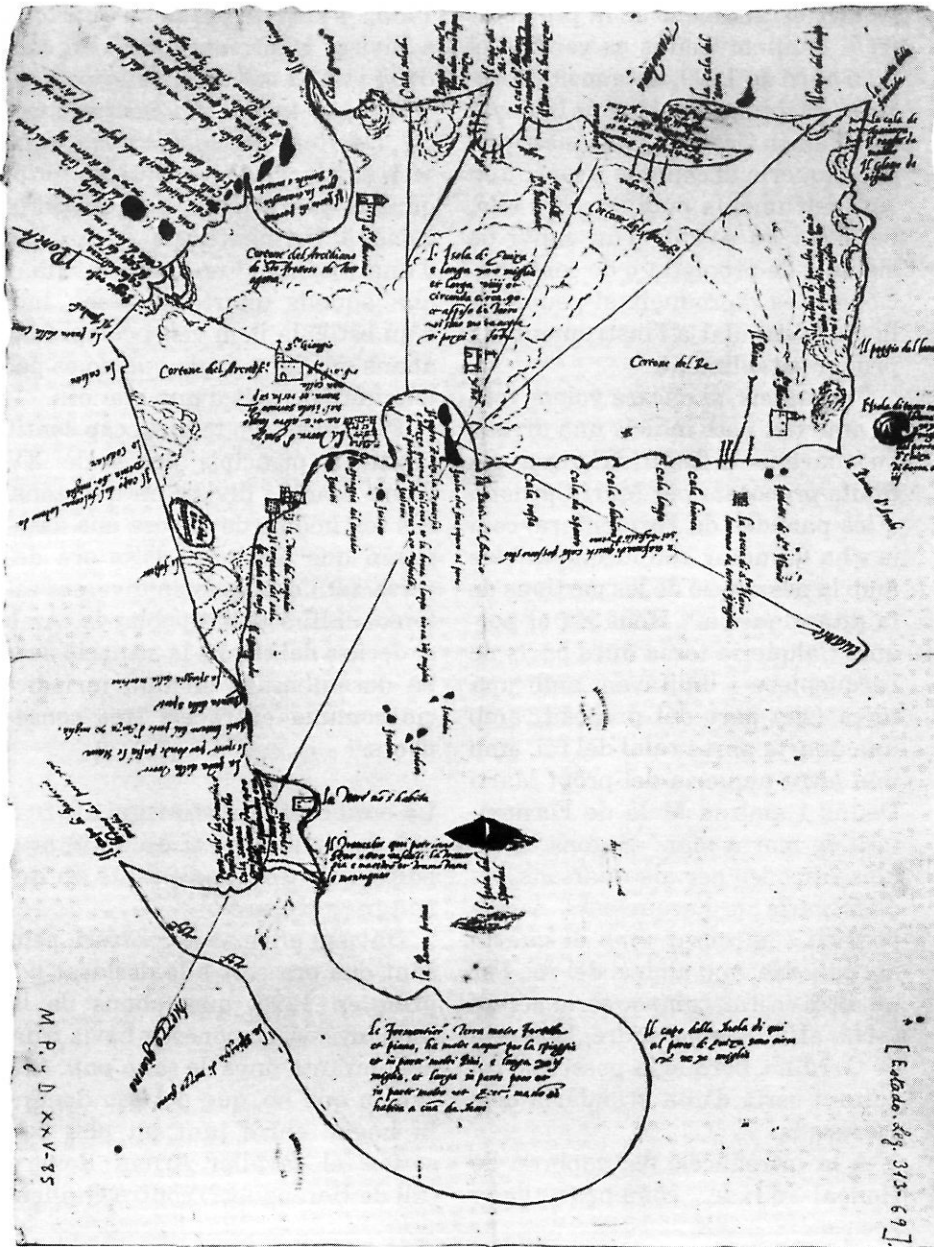
13. Podria tractar-se de l'illa de l'Espalmador, perquè aleshores sembla que no rebia aquest nom i era considerada com a part de la de Formentera. Per exemple, quan en 1475 es féu un requeriment de capbreu a les Pitiüses, es demanà la inscripció de *qualsevol béns immobles, propietats e possessions en la present isla de Yviça e de Formentera e del Aspartell e altres qualsevol isles a la dita isla de Yviça adjacents...* (AHPE 2.003, 16, F 2r), sense comptar l'Espalmador com a illa independent.

14. AHPE 2.030. Tant Macabich com Marí Cardona transcriviren i extractaren molta informació d'aquest capbreu, per la qual cosa no és de creure que no coneguessen bé aquest text. N'oferim la transcripció completa a l'Apèndix.

D'aquesta inscripció es dedueix amb claredat que la paraula *quartó* no significa aleshores a Formentera exactament el que a Eivissa, ans fa al·lusió a la quarta part d'una hisenda, part que nosaltres no entenem en el sentit de porció física fitada sinó posseïda *pro indiviso*. D'altra manera, s'especificarien límits i confrontacions. Per altra banda, parlant també per a altres establiments, seria molt difícil fer quatre parts físiques equitatives a una explotació agrària de l'època, en la qual segurament hi hauria bosc (fusta, pega, etc.), conreu de cereals (de rotació), fruiters, vinya, etc. Cap pensar idò que el repartiment de les rendes entre senyors es feia aleshores proporcionalment, en base a la producció dels fruits i riqueses de les diverses hisendes. Obtendria o havia obtès el dit Ramon la tinença del *quartó* restant de la finca dels frares de Sant Agustí, sota domini directe del rei? Sembla lògic i possible que així fos, però no ho sabem.

Arribà mai a fer-se una divisió de Formentera en quartons a l'estil de la realitzada en 1235 a l'illa d'Eivissa?

No ho creim probable, però tampoc gosariem afirmar-ho categòricament. L'experiència ja ens ha demostrat que amb tan poques referències a la mà s'ha d'anar amb seny a l'hora de treure conclusions. Navegam a la llum dels darrers documents descoberts i a la dels esdeveniments contrastats que configuren el marc general de la història posterior (pestes, atacs, progressiu i total despoblament...). Si al llarg del segle XIII ja s'havien donat a particulars *quartons* de propietats sota un sistema de pagament de censos i contribucions proporcional a cada un dels tres consenyors, haguera estat complicat i inconvenient fer una redistribució posterior de la senyoria. L'escàs nombre de propietaris tampoc no ho faria necessari ni

Mapa de les Pitiüses del segle XVI (1555-56) conservat a la Biblioteca Nacional de Madrid, atribuït a l'enginyer Joan Baptista Calvi. Encara cartografia un monestir, però el situa ja baixada la Mola, al costat de costa oposat al que anomena Cala de Santo Agosti, i li atribueix l'advocació de Sant Val·lero: *Monaster de Santo Valero*.

es trauien majors rendes d'aquesta manera. Certament la capbreuació de l'alqueria de Martí Deuna,¹⁵ gairebé un segle posterior al litigi per la possessió del monestir, en descriure les seues confrontacions dona a entendre que en el moment de redactar-se existien diverses *parts* o

jurisdiccions a Formentera. Però faltaria demostrar que aquestes fessen referència a una divisió amb fites sobre el terreny. Tot i que l'al·lusió a accidents geogràfics o a altres finques com a límits generals de la hisenda sencera podrien inclinar a pensar-ho, encara seria discutible, sobretot tenint en compte que el

15. Altres, seguint Joan Marí Cardona, transcriuen el llinatge com *Deuns*. A nosaltres ens sembla clar que ha de ser *Deuna* (o, adaptant a l'ortografia moderna, *d'Elna*). Així l'hem trobat escrit moltes vegades a diversos papers del segle XV de l'Arxiu Històric Municipal d'Eivissa i de l'AHPE.

primer establiment de la propietat fet a Guillem Coïres es verificà el 29 d'abril de 1299, data molt propera a l'establiment del lloc de la Torre a Ramon Carnisser. A la inscripció de l'alqueria al capbreu s'esmenten set instruments públics sobre ella, però res no es diu d'un canvi de sistema de propietat o de contribució, ans es reproduïx al peu de la lletra l'estipulat a l'instrument del primer establiment.

Tanmateix, si encara volem veure amb tan pocs indicis una divisió en quartons a l'estil d'Eivissa, els límits proposats per Marí Cardona a les partides de Formentera, com ja s'ha fet notar, són incompatibles amb la descripció de les partions de la dita alqueria.¹⁶ Heus ací el perquè. L'alqueria tenia dues parts de l'arquebisbe i limitaven: amb una terça (sic) part del preposit, amb una quarta part i rafal del rei, amb una altra alqueria del propi Martí Deuna i amb la Mola de Formentera de mar a mar.¹⁷ Segons les línies traçades per als quartons, les dues parts de l'arquebisbe només podrien confrontar amb el quartó del paborde, mai amb el del rei. Per un altre costat, tampoc seria acceptable, al nostre entendre, la teoria de Gordillo, perquè la possessió resultant seria d'una grandària desmesurada.

A la introducció del capbreu de Gonçal d'Ixar, començat l'any

1433,¹⁸ s'afirma que hi ha quartons a Eivissa i Formentera: *Extra castrum vero et villam in omnibus honoribus et insula Frumentarie habet Dominus Archiepiscopus duos quartonos...*¹⁹ Amb aquesta cita, quan només s'hi troba una capbreuació a Formentera i encara no d'una hisenda,²⁰ no es pot afirmar que aquells quartons fossen tots d'un estil. Ja hem vist i comprovat abans que la paraula *quartó* es pot entendre de més d'una manera.

Finalment, no tendria cap sentit parlar a principis del segle XV d'una fitació i divisió en quartons. Els testimonis de l'època ens asseguren que aleshores l'illa era deserta, tot i que es feien diversos esforços fallits per repoblar-la. Amb el decurs del temps la situació acabà desembocant en una jurisdicció comuna entre els tres conseqüents.²¹

La concessió de Montgrí als frares de sant Agustí en 1258 anà contra els drets adquirits de Berenguer Renard.

Havíem afirmat el contrari, pensant que era cert allò declarat pel prior en 1298: que, abans de la seua invasió, el monestir havia fruit de quaranta anys de *sana pau*. Ara sabem que no, que pel seu domini hi hagué entre tant un plet ben seriós: el cavaller Arnau Renard (fill de Berenguer?) contra Guillem

de Montgrí per les tres *quartes* parts de la Mola que aquest havia entregat als frares el 1258. Així, hem de rectificar i dir que aquesta donació sí afectà els drets adquirits per Berenguer Renard i els seus successors en la infeudació del 1246 i retallà considerablement les seues terres. De fet, només els quedaren tres *quartes* parts del Pla (menys un hort a l'Arenal), més exposades a les incursions barbaresques i, en general, de qualitat sensiblement inferior. No debades, la sentència fallada pel canonge i degà de la seu de Vic, Pere de Pausa,²² fou completament favorable al demandant.

En el mateix sentit, podem afirmar sense por d'equivocar-nos que les excepcions territorials fetes a l'instrument d'infeudació de Renard, reservades per al propi sagristà de Girona, els ermitans i Cassià, quedaren posteriorment assumides dins les tres *quartes* parts de la Mola donades als religiosos, perquè la quarta part restant ja els havia estat concedida pel monarca en 1257. Estranyament, quan els foren preses, els religiosos ni menys reclamaren, que sapiguem, les terres de la primera donació que per dret els pertocaven, a saber: les tres joves i les vinyes. Sembla ser que amb la sentència contrària les perderen, quedant-los només allò que posseïen per gràcia del rei.

16. GORDILLO COURCIÈRES, J. L. 1981 *Formentera. Historia de una isla*, València: Albatros Ediciones, p. 169 i s.

17. *Et confrontantur dicte due partes alquerie cum dicto Martino Deuna pro illa tertia parte dicte sue alquerie quam possidet in parte Reverendissimi Domini Prepositi Tarracone, de et pro illa quarta parte et rafallo dicte alquerie quam possidet in iurisdictione Domini Nostri Regis Aragonum, et ex alia parte cum alia alqueria dicti Martini, que olim fuit Iacobi Francho, et de alia parte cum Mola Formenterie de mari ad mare.* (TORRES PETERS, F. X. 2004 *El capbreu de l'arquebisbe Ènnec de Valterra* (1396-1398). *Introducció. Estudi. Transcripció* Eivissa: ed. Mediterrània Eivissa, Consell Insular d'Eivissa i Formentera. p. 279-280).

18. AHPE 3.005.

19. MARÍ CARDONA, J. 1976 *La conquesta catalana de 1235*, p. 160.

20. El 1437 Jordi Duran comparegué per tal d'aclarir i capbreuar uns drets que tenia a Formentera, comprats el 1422 a la viuda del notari Avinyó, el qual, al seu torn els havia adquirits el 1379 dels hereus de Renard. Se li reconegueren, recordant-li que havia de complir totes i cada una de les obligacions assenyalades per Montgrí a la primera infeudació a Berenguer Renard el 1246 (cf. MARÍ CARDONA, J. 1983 *Formentera*. Col·lecció Illes Pitiüses III, Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs, p. 20-21). En aquest darrer any Formentera certament no estava físicament dividida. L'actualització dels deures, tal qual, pot indicar-nos que en 1437 tampoc.

21. Per a un bon resum del que es coneix d'aquest període podeu consultar la veu "Formentera" a *Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera*. Consell Insular d'Eivissa i Formentera. Eivissa, 2002, vol. VI, p. 194-195.

22. Pere de Pausa o de Posa entrà a la canònica de Vic en 1229. El 1234 ja hi figura com a degà. Era especialista en dret canònic i Sagrada Escripura. Morí el 7 de juliol de 1274. (cf. JUNYENT, E. 1956 *Diplomatari de Sant Bernat Calvó, abat de Santes Creus, bisbe de Vic*. Reus: Asociación de Estudios Reusenses, p. XXXV). Aquest personatge signava així un document en 1265: *Ego, Petrus de Pausa sacerdos Vicensis canonicus et decanus ac iudex ordinarius...* (FOREY, J. *The library of iberian resources online*. "The Templars in the Corona de Aragón". Appendix I (<http://libro.uca.edu/forey/append1.htm>).

Berenguer de Castellterçol i Ramon de Vilella pretenien d'entrada el domini de *tota* l'illa de Formentera.

Així ho manifesten descaradament amb els seus fets, la seua actitud, mentides a manta i contradiccions paleses als documents. Només la decidida i obstinada intervenció del batlle reial obligà a matisar les pretensions inicials. Vejам-ho.

Quan Berenguer de Castellterçol és cridat pel batlle a sortir de la fortalesa del monestir en nom del rei, menysprea aquesta autoritat dient que no hi té cap feina fora. Demanat per què s'ha tancat i fortificat, manifesta cínicament no conèixer les intencions del seu visitant, afegint que ell posseeix *la dita casa i tota l'illa, tant de part del senyor rei com d'altres...* Fonamenta la pretesa possessió en el mandat de Tarragona, basat al seu torn en una sentència judicial, executada per Ferrer de Montpalau i Arnau Escrivà, aquest darrer com a veguer del rei. Demanat si té intenció de prendre el bestiar, els ornaments d'església, els mobles, etc., respon que sí, pels motius al·legats, com ja ho havia manifestat dies abans a Eivissa Ramon de Vilella.²³

El batlle reial ha d'aclarir que ni Arnau Escrivà és veguer del rei, ni té, amb Ferrer de Montpalau, cap mandat, poder ni jurisdicció seu i que cas d'haver-los donat allò que pertany a la jurisdicció del monarca, seria en perjudici i deshonor seu. Davant les amenaces de multa del batlle per tals abusos, Berenguer de Castellterçol insisteix en el seu argument, afegint que Guillem Escrivà, batlle pel rei i els senyors eclesiàstics, envià el seu fill Arnau per tal d'ajudar Ferrer de Montpalau a entregar les cases i els altres béns, amb mandat i poder de Dalmau de Montoliu. També diu que emprarà les armes per defensar-se, si cal..., tot apel·lant al propi rei. Quan, convençut per Ramon de Vilella, ambdós parlen de prop amb el vertader batlle reial, fan llegir

l'esgrimida carta de Dalmau de Montoliu. En la sentència del judici continguda en ella s'afirma que els frares ostentaven aleshores *l'illa*, la qual havia de passar, amb *els fruits i els drets i les altres pertinences* als reclamants; els *habitants o pagesos* els havien de reconèixer com a vertaders senyors, salvant els drets de l'arquebisbe i el paborde. Res en absolut no es diu de la jurisdicció del rei. Només després d'això Berenguer de Castellterçol i Ramon de Vilella fan una passa endarrere i diuen *que no era lur enteniment de tenir ne possehir en la illa de Formentera de la quarta part pertanyent al molt senyor rey d'Aragó res* [21]. Reconeixen que és legítimament dels frares, però cínicament els acusen d'haver-la desempaada per pròpia voluntat! Tenien, això sí, intenció de tornar-la si els pagaven el que devien...

La resposta definitiva del batlle reial a la carta del degà de Tarragona i a les pretensions dels dos ocupants del monestir és clara i contundent: *la dita carta és feita en minva e en menyspreu de la senyoria del senyor rey* [31], no només per no reconèixer que siga senyor major (amb dret reservat de guerra i pau), sinó també perquè *la senyoria (e) el dret que'l dit senyor rey hi a en nenguna cosa no sie regoneguda* [32-33]. Per això els treu fora sense contemplacions.

Quan, dies després d'haver estat engegats del monestir, l'arquebisbe de Tarragona, en nom propi i del paborde, prengué jurament de fidelitat segons el costum de Barcelona al nous vassalls *per l'illa de Formentera, la qual asseguraven tenir en feu...*, hagué d'aclarir que l'acceptava *sine periuditio tamen iure alieni et salvo quod non fiat periuditium alicui persone que possit quandocumque ostendere se habere ius in feudo insule supradicte*. La fórmula de jurament *pel feu de l'illa de Formentera* matisà que es feia *secundum tenorem donationis facte per venerabilem Guillermmum*

de Montegrino... Berengari Renardi.²⁴

Tant la missiva de Dalmau de Montoliu com l'actuació posterior de l'arquebisbe i el paborde, quan ja sabien de l'enuig del rei, transparenten una actitud quelcom arrogant i provocadora. No intentaren compondre les coses a les bones. Donant per fet que el prelat gaudia de la preeminència, es prengueren la justícia per les seues mans, posant-se en certa manera per damunt de l'autoritat del monarca en ignorar l'empara sobre el monestir. Els continus conflictes consignats en anys posteriors per aquest i molts altres afers indiquen que aquesta era la seua mentalitat.

Algunes consideracions finals sobre el monestir i el seu ocàs.

El primer detall a constatar és que el 1298 al monestir només hi havia els religiosos mínims necessaris per formar comunitat, a saber, tres: el prior, fra Berenguer de Gimill, fra Lleó i fra Guillem Plec; un nombre molt reduït atenent a les seues vastes possessions. Aquests religiosos tenien una fortalesa vora la casa, tal vegada una torre de refugi contra els atacs exteriors, si fa no fa a l'estil de les que coneixem encara avui a Eivissa. Es pagaria el treball que alguna de les nostres institucions públiques es preocupàs de promoure excavacions arqueològiques a l'indret. Amb elles es podrien obtenir dades que corren el risc de perdre's per sempre més.

Encara ens preguntam si en l'expulsió dels frares dels dominis de l'església de Tarragona, a més de l'ambició per unes rendes que no devien ser menyspreables i el conflicte per la preeminència en la senyoria, tengueren alguna cosa a veure les qüestions internes de política eclesiàstica. Es pot sospitar, tot i que no demostrar, que els canonges regulars de Sant Agustí de la seu de Tarragona, encapçalats pel seu degà, anaven contra els agustins mendicants. Recordem

23. *Dixit quod habent et intendunt habere demandam in dictis bonis* (AHN, carpeta 47, núm. 3 [43-44]).

24. AHPE 1.050.

que l'any 1154 l'arquebisbe Bernat Tort havia fundat la comunitat canonical de la catedral de Tarragona amb canonges regulars de l'orde de Sant Agustí, regits per un prior que l'any 1169 rebria el nom de preposít o paborde, administrador de la mesa capitular i governador de la diòcesi en els períodes de seu vacant. Aquest règim durà, amb algunes variacions, fins l'any 1530, quan el papa Climent VII féu passar els canonges al clergat secular²⁵. Vol dir que tant Jaume I com Guillem de Montgrí preferiren afavorir amb les seues donacions el

nou orde de Sant Agustí, refundat en 1256, en detriment de l'antic, tot i estar tan vinculat a la seu en nom de la qual aquest darrer havia conquistat les dites illes. Els canonges tenien motius de gelosia... No hi ha proves clares d'antipatia o enemistat entre el sagristà de Girona i la canònica tarragonina, però el recurs que presentà aquesta juntament amb l'arquebisbe a algunes clàusules oneroses del testament del primer²⁶ i la posterior reclamació de la seua quarta part de la Mola, desfent una obra pia que els privava d'uns ingressos,

donen a entendre que les relacions no eren d'allò més bo.

El que sí ens sembla clar és que el monestir no podia sobreviure gaire temps després de ser emparats pel rei durant molts anys els delmes de les tres quartes parts de Formentera de domini directe de la seu de Tarragona. Molt menys tenint en contra els poderosos senyors eclesiàstics i els seus vassalls. L'illa era massa petita... Tot i això, la seua memòria perdurà en un grapat de documents i en alguns topònims encara ben vius: *vénda des Monestir, can Monestir i caló de Sant Agustí*.²⁷ ■

25. PLADEVALL i FONT, A. 1992 "Tarragona, arquebisbat de" a *Gran Enciclopèdia Catalana*, vol. 22. Barcelona, p. 153.

26. MARÍ CARDONA, J. 1976 *La conquista catalana de 1235*, p. 194.

27. Hi ha notícies antigues d'altres topònims perduts, juntament amb els conservats. Un mapa de les Pitiüses del segle XVI (1555-56) conservat a la Biblioteca Nacional de Madrid, atribuït a l'enginyer Joan Baptista Calvi, encara fa referència a un monestir, però curiosament el situa ja baixada la Mola, al costat de costa oposat a la *Cala de Santo Agosti*, donant-li l'advocació de Sant Valero: *Monaster de Santo Valero* (cf. TUR DE MONTIS Y DE AYGUAVIVES, J. 1984 *Cartografía Histórica de Ibiza y Formentera (Islas Pitiusas)*. Barcelona: Departamento de Geografía Consejo Superior de Investigaciones Científicas, p. 32 i 40). Aquesta ubicació és sospitosament molt propera, si no coincident, amb l'hort de l'alqueria de l'Arenal i en cap cas es pot confondre amb l'actual capella de Sant Valero.

Un altre *Mapa de Ivisa y Formentera*, fet l'any 1771 per Marià Mari, beneficiat de la seu de Tarragona, encara recull a la Mola el topònim de *Puig de Sant Agustí*, sense fer al·lusió a cap monestir (cf. MARÍ CARDONA, J. 1976 *La conquista catalana de 1235*, p. 236).

El *Mapa de la isla de Formentera*, publicat a Madrid l'any 1782 per Tomás López conté els següents topònims: *Casa de San Agustín*, situada a la part sud de la Mola; i *Cala y Puig de San Agustín*, a la banda nord (cf. TUR DE MONTIS, op. cit., p. 147 i 151).

APÈNDIX DOCUMENTAL

A

10 desembre 1282. Eivissa

Establiment del lloc anomenat la Torreta de Formentera a Ramon Carnisser. (AHPE 2.030)

Sit notum cunctis quod nos, Guillelmus Scribe, baiulus et procurator in Eviça pro reverendis dominis Archiepiscopo et Preposito Terrachonensis, /2 auctoritate dicte procurationis et ex potestate nobis tradita in eadem, damus et stabilimus vobis, Raymundo Carnicerii, et vestris perpetuo ad meliorandum, /3 non ad peiorandum **tres quartonos** illius **loci vocati Torretam** quos domini habent in insula de **Formentera**, predictos autem tres quarto- /4 nos dicti loci damus et stabilimus vobis et vestris in perpetuum, sub tali conditione et pacto: quod nullus sit ausus mittere bestiarium /5 nec venati in predictis tribus quartonis sine nostri licentia et voluntate, et vos et vestris donetis inde pro censu dictis dominis et suis perpetuo in festo /6 Natalis Domini decem et octo denarios regalium Valentie annuatim. Et sic ex nunc habeatis supradictum stabilimentum ad dandum, /7 vendendum, stabiliendum, inpignorandum et alienandum et ad omnes vestras vestrorumque voluntates quicumque et quibuscumque volueritis perpetuo faci- /8 endas, exceptis militibus atque sanctis, salvo iure, censu et dominio dictorum dominorum et suorum perpetuo. Et dicti domini et sui facient vobis /9 et vestris predictos tres quartonos dicti loci et omne ius quod ibi habent habere, tenere et possidere in pace contra omnes personas.

[Confiteor] /10 etiam recepissemus a vobis pro intrata istius donationis V solidos regalium Valentie, super quibus renuntio exceptioni non numerate /11 et non recepte peccunie et doli. Actum est hoc IIII idus decembris anno Domini MCCLXXX secundo. Sig [signe notarial] num /12 Guillelmi Scribe predicti, qui hoc firmo et laudo. Huius rei testes sunt Iacobus de Montepalatio et Guillelmus Fferrer. /13 Sig [signe notarial] num Guillelmi Scribe predicti qui hoc firmo. /14 Sig [signe notarial] num Raymundi Rabacie, publici notarii Eviçe pro Guillelmo Scribe, qui hoc scribi fecit et clausit, cum suprascripto in sexta linea, /15 ubi dicitur regalium Valentie.

B

5 juny 1298. Eivissa

Pere Roig, batlle reial, engega Berenguer de Castellterçol i Ramon de Vilella de la possessió del Monestir de Santa Maria de la Mola de Formentera, tornant-la als religiosos de Sant Agustí. (AHN, c. 3135, núm. 5)

Noverint universi quod die iovis que fuit nonas iunii, anno Domini millesimo ducentesimo nonagesimo octavo, in presentia mei, Laurentii Arnaldi, scriptoris iurati Eviçe sub Raimundo Rabacie, publico notario eiusdem loci, et testium infrascriptorum, Petrus Rubei, baiulus Eviçe pro domino rege Aragonum, simul cum fratre Berengario de Gimillo, fratre Lehone et fratre Guillelmo Plech, et mecum, scriptore predicto, ac cum testibus infrascriptis, fuit apud Molam Formentarie, videlicet ad domum ubi dicti fratres consueverunt comorari. Qui baiulus dixit quod iverat ad hoc ut videret an ea que per dictum fratrem Berengarium erant in castro Eviçe sibi

protestata et manifestata, de violentia et fortia quam dictus frater Berengarius dicebat in suis protestationibus sibi et domui fratrum Sancti Augustini dicte insule esse per Ferrarium de Montepalatio et Berengarium de Castrotertiolo / et per Raimundum de Vilella nudire illam domui antedictae essent, dicit dictus prior dicebat, aut non; et sic, in continenti, quando dictus baiulus fuit ad domum predictam, invenit ianuas clausas et supradictum Berengarium de Castrotertiolo munitum, et quosdam alios in fortia domus predictae; et baiulus mandavit tribus vicibus dicto Berengario de Castrotertiolo, ex parte domini regis, quod descenderet ad ipsum salve et secure / et quod loqueretur cum ipso. Qui Berengarius respondit et dixit quod non descenderet, quia dixit quod nichil habebat facere in terra. Et stanti, dictus baiulus interrogavit ipsum Berengarium de Castrotertiolo quatenus clausit ianuas ordinis Sancti Augustini. Qui dixit quod vidit intrare ipsum cum gentibus armatis, et dixit quod nesciebat quatenus venerant. Et dixit quod ipse est in possessione domus predictae et totius insule Formentariae, tam de parte domini regis quam de aliis / pertinentibus dicte domui, ratione et actione sententiae late per Dalmatium de Monteolivo, decanum Terrachone, iudicem ut asserit delegatum a summo pontifice; et dixit quod Ferrarius de Montepalatio et Arnaldus Scribe, qui dicit quod est vicarius domini regis ex parte dicti decani et domini regis, misit in possessionem ipsum domus predictae et totius insule, ratione dicte sententiae et ratione etiam octingentorum solidorum expensarum / et ratione fructuum receptorum per dictos fratres temporibus retroactis, in quibus fructibus dixit quod dicti fratres fuerunt condemnati. Item interrogavit dictus baiulus dictum Berengarium si est in possessione, vel intendit esse, de bestiario dicte Mole et vestimentorum ecclesiae et de omnibus mobilibus que in dicta domo sunt et de omnibus mobilibus et per se moventibus dicte domus. Qui dixit quod sic, rationibus supradictis. Quibus peractis, dictus baiulus dixit quod / Arnaldus Scribe non est vicarius domini regis, nec dictus Ferrarius de Montepalatio, nec ipse Arnaldus Scribe, dicit quod non habent mandatum, posse nec iurisdictionem domini regis, qui ipsi possent mittere ipsum in possessione dicte domus de hiis que pertinent ad iurisdictionem domini regis, quod, si factum esset, dicit quod esset factum in periudicium et de decus dicti domini regis, et etiam quia domus predicta dicit quod est locus religiosus et sacratus et datus / ordinis Sancti Augustini per antecessores dicti domini regis. Et sic mandavit dicto Berengario de Castrotertiolo, sub pena mille morabatorum auri et etiam sub pena mercedis domini regis, quod ipse in continenti dimitat et desinuat dictam domum fratribus supradictis. Qui Berengarius de Castrotertiolo dixit quod dictum mandatum, salva pace domini, non est iustum, et dixit quod Guillelmus Scribe, baiulus Evicæ pro domino rege et pro dominis archiepiscopo et preposito Terrachone / misit in insula Formentariae Arnaldum Scribe, filium suum, ad hoc, ut iuvaret Ferrarium de Montepalatio ad mittendum ipsum in possessionem dicte domus et aliorum bonorum, si dictus Ferrarius haberet necesse brachium secularem; dixit etiam quod Guillelmus Scribe et dictus Ferrarius de Montepalatio in simul et uterque eorum in solidum habeant posse a dicto decano ut mitteret ipsum in possessione predictorum bonorum; dixit etiam quod quamvis ipse teneat arma, dicit quod non est intentionis sue offendere aliquo verbo vel facto, nisi tamen aliquis faceret ei fortiam seu violentiam in predictis;

et dixit quod si dictus baiulus faceret sibi fortiam, quod appellat ad dominum regem. Et dictus baiulus dixit quod non admitebat eius appellationem et mandavit hominibus qui erant cum dicto Berengario, sub pena perditionis, quod non iuvent vel deffendant dictum Berengarium contra iurisdictionem et voluntatem domini regis, et quod descendant de domo predicta in continenti. Qui Berengarius appellavit a predictis ad dominum regem. Et dictus baiulus dictam appellationem noluit acceptare. Et dicti Berengarius, nec alii homines a dicta domo tunc noluerunt descendere. Post hec vero venit Raimundus de Vilella de castro Evicæ, ut asserebat, et fuit ad domum Formentariae extra videlicet, simul cum Petro Scribe, Arnaldo Scribe et la-cobo de Camarada, et si dictus Raimundus de Vilella dixit dicto baiulo quod dimitteret ipsum intrare in fortia dicte domus, ut loqueretur cum Berengario de Castrotertiolo. Qui baiulus dixit quod non dimitteret ipsum intrare, sed dixit quod si dictus Berengarius vellet descendere a fortia dicte domus ad loquendum cum ipso, quod ipse assecurabat ipsum eundo et redeundo, bona fide et sine enganno. Qui Berengarius descendit, et simul cum Raimundo de Vilella fecerunt legi per me, scriptorem predictum, dicto baiulo quadam litteram, cuius tenor talis est: Dalmatius de Monteolivo, decanus et officialis reverendissimi patris ac domini Roderici, divina providentia sancte Terrachone ecclesiae archiepiscopi, venerabilibus et dilectis in Christo Guillelmo Scribe, baiulo de Evicæ, et Ferrario de Montepalatio, militi eiusdem loci, salutem in Domino Ihesu Christo. Noverit vestra discretio circumscripta / quod cum olim mora fuisset questio inter Arnaldum Renardi, ex una parte, et venerabilem Guillelmum de Montegrino, quondam, sacristam Gerundensis, ex altera, coram venerabili Petro dicto de Pausa, quondam, Vicensis canonico et decano auctoritate apostolica sibi tradita, super insula Formentariae et redditibus eiusdem et rebus aliis tandem dictus Petrus de Pausa teneret dictum sacristam [...] pro dicto et parte sua diffinitivam sententiam promulgavit, / condemnando ipsum sacristam ad restitutionem faciendam dicto Arnaldo de insula supradicta et de fructibus in ea a decem et septem annis perceptis ante prolationem sententiae memorate, ut in dicta sententia vidimus continetur, per modum vero venerabilis Raimundus Lançere, olim prepositus Evicæ, ex delegatione sibi facta per summum pontificem super executione sententiae memorate, que in rem transiverat iudicatam ad instantiam Berengarii de Castrotertiolo, / militis, et Raimundi de Vilella, latoris, presentium heredum dicti Arnaldi Renart, citavit priorem et conventum de Formentaria, qui ipsam insulam detinebant. Qui prior et conventus die sibi assignata per dictum prepositum contempserunt coram eius presentia comparere. Qui prepositus, aliis negotiis occupatus, executionem predictam subdelegavit officiali domini archiepiscopi prelibati, super que auctoritate predicta procesimus et dictos / priorem et conventum reputavimus contumaces et eorum exigente contumacia pronuntiavimus dictam sententiam fore in omnibus membris suis et articulis executioni mandandam. Quare auctoritate apostolica qua fungimur in hac parte vobis, sub pena excommunicationis, dicimus et mandamus firmiter et diseriore quatenus, visis presentibus, dictum Raimundum de Vilella, nomine proprio et nomine Berengarii de Castrotertiolo supradicti et suos vicarios, / vestra inducat et induci faciatis in corporalem possessionem insule de Formentaria memorate, et

cum fructibus et iuribus et aliis pertinentiis ad eandem ammot inde quolibet detentore ipseque Raimundum et suos inductum in possessionem eiusdem deffendatis et deffendi etiam viriliter faciatis, compelendo habitatores seu cultores ipsius insule de Formentaria ut eos admitant in veros possessores et dominos dicti loci et respondeant eis- /dem de fructibus ac redditibus et iuribus universis, salvo in omnibus iure et dominio dicti domini archiepiscopi et ecclesie Terrachone; compelendo etiam dictos priorem et conventum ad restituendum dictis Berengario et Raimundo et suis fructus perceptos per septem decim annos ante prolationem dicte sententie, ut est dictum, et alios fructus qui per modum usque in presentem diem percepti sunt per dictos fratres et suos et qui percipi potuerunt et octin- /gentis solidos in quibus dicti prior et fratres prefatis Berengario et Raimundo fuerunt per nos condemnati, pro expensis factis actione contumacie supradicte, invocando ad hoc, si necesse fuerit, auxilio brachii secularis. Quod si ambo hiis exsequendis nequiveritis interesse alter vestrum ea nichilominus exequetur. Date Terrachone, VI nonas madii, anno Domini millesimo CC nonagesimo octavo. Et dicta littera lecta, dicti Berengarius et Raimundus obtulerunt / et fecerunt legi per me, scriptorem predictum, dicto baiulo cedulam infrascriptam. E la dita letra lesta, els ditz Berenguer de Castellterçol en Ramon de Vileyla, aüt conseyl ensemps, digueren que no era lur enteniment de tenir ne possehir en la ila de Formentera de la quarta part pertanyent al molt senyor rey d'Aragó res, ne és estat lur enteniment de contrastar eitant com la quarta part desús dita és als ditz prior e dels frares de Sant / Augustí de Formentera, mas lo dit prior desemparrà la dita quarta part per sa pròpia voluntat e axí dien que són aparellats de reebre los ditz frares quant a la quarta part desús dita, axí en les cases com en les altres honors, axí com en cosa no depertida ne determenada, salv emperò a ells en totes coses e per totes la demanda dels fruyts e dels DCCC sous a ells jutgats en la dita letra contenguts, a les quals demandes dels fruyts e dels DCCC / sous no entenen renunciar. E protestam, requerim a n'Arnau Scrivà, veguer d'Eviça, que ell deffena e deffendre face lo dit Berenguer e Ramon de Vileyla en la dita possession, ab tots los altres que ací són de la partida dels senyors archabisbe e pebordre de Terragona presens ab vós. E en la possession de les cases e de les dites tres parts los tingats els façats tenir. E requerim vós e tots los dits hòmens de la partida dels ditz senyors, que-ls hi ajuden / a deffendre, jatsie que hi sien venguts ab en Pere Rog, batle del senyor rey, e com vós, en Pere Rog enantets de fait contra la dita possession, e enantar vulats contra nos per gitar-nos de la dita possession contra dret e rahon e a açò menaças façats, apelam nos an Guillem Scrivà, castelà de Eviça e, en deffalliment seu, al senyor rey e als senyors archabisbe e pebordre de Terragona, sien als enantaretz sinó segons / que dit és, nos apelam posan nos, els nostres béns en guarda e en deffensió del senyor rey e del senyor archabisbe e apòstols, moltes vegades ab instància demanam e revocam de present la confessió feita denant vós, dit en Pere Rog, yo, dit Berenguer de Castellterçol, com de fait en aquella aia errat conseyl aüt ab mon companyó desús dit, Ramon de Vilella, et deim-vos protestan com la dita ila no és partida ne / determenada, e axí guardat-vos, dit en Pere Roig, que no vingats contra lo mana-

ment fait de la part del senyor archabisbe desús dit, per ço com sots hom seu, sens alcun migà, e aiatz tots los vostres béns en la sua partida, e açò dien sal lur dret els fruitz e en los DCCC sous e en la dita possession de les dites III parts, en totes coses e per totes. Qua cedula lecta, dictus Arnaldus Scribe dixit quod ipse / non venerat in insula Formentarie tamquam locum tenens domini, neque ad adiuvandum eos seu deffendendum contra iuredictionem seu proprietatem domini regis, set dixit quod venit cum eis ad pacificandum inter eos et ad sociandum [eos]. Et frater Berengarius dixit quod ipse non dimisit domum Formentarie nec monasterium Sancti Augustini velle suo, set dixit quod Ferrarius de Montepalatio proiescit ipsum et fratres / dicte domus, de possessione dicte domus et bonorum, violenter et per fortiam, et hec dicit quod apparet per responsionem factam superius per Berengarium de Castrotertiolo. Et Berengarius de Castrotertiolo et Raimundus de Vilella responderunt verbis dicti p[rioris]ntium non est verum. Ideo [..... di]cunt quod Ferrarius [de] Montepalatio nullam fortiam eis fecit, immo dicunt quod cum Arnaldo Scribe, vicario Eviçe, / qui, ut dicunt, venerat ibi in adiutorium mitendi eos in possessionem, dicunt quod miserunt eos in possessionem sine contradimento alicuius persone et, missis in possessionem, dicunt quod comederunt dictus prior et fratres et dicti Berengarius et Raimundus in simul, ad magnum solatium, et dicunt quod per hec, dictus prior portavit secum cum aliis fratribus dicte domus quicquid voluit portare, et per modum dicunt quod absolverunt nuntios dicte / dicte domus de homiaticò eis facto, et sic dicunt quod perseverant in dictis suis. Et Arnaldus Scribe dixit quod ipse processit in predictis cum Ferrario de Montepalatio simul, secundum litteram domini decani predicti. Et dictus prior negavit ea que dicta sunt contra ipsum et domum suam, in quantum faciunt contra ipsum et dictam domum, et dixit quod ipse est paratus probare quod dictus Ferrarius proiescit ipsum et fratres violenter / et per fortiam de dicta possessione, et alia pars perseveravit, et dixit quod erat parata probare supradicta in continenti. Quibus peractis, dictus baiulus obtulit cedulam infrascriptam: A la carta tramesa per l'onrat degà de Terragona respon yo, en Pere Rog, batle damont dit, e dic que la dita carta és feita en minva e en menyspreu de la senyoria del senyor rey, com a mi és cert per cartes públiques que-l senyor rey donà la quarta part de Formentera als / frares de Sant Agustí, per ànima sua, segons que en les cartes se contén. Ara, com sie cert que-l senyor rey sie senyor maior de tota la ila e d'aquela pus que fer guerra e pau, e en la letra de dit degà diga que en Berenguer de Castellterçol en Ramon de Vileyla sien mesos en possession de la yla de Formentera, salvan lo dret del senyor archabisbe e de l'esglea de Terragona, e la senyoria el dret que-l dit senyor rey hi a / en neguna cosa no sie regoneguda, yo axí com a batle del senyor rey, per auctoritat sua, usan de son dret, convenga e conega per la dita letra la dita senyoria del senyor rey en les dites coses aminvar, adés de present, dic e man a vós, en Berenguer de Castellterçol, de part del senyor rey, en pena de M morabats d'or e enquera en pena de la gràcia del senyor rey, que a nos adés lexets e desemparets la casa del / orde de Sant Agustí, que és loc religiós, lo qual hom lech no deu possehir, e yo son aparellat de conservar a vós tot dret que en la yla de Formentera aiatz, segons que dret serà e rahon, protestan que yo no entén

aminvar lo dret ne la senyoria del senyor archabisbe. Quibus peractis, dicti Berengarius de Castellterçol et Raimundus de Vilella appellarunt a dicto mandato et a dicta pena ad dictos dominos. Et assignaverunt per grava- /minibus, quia dicunt quod dicta insula est possita pro indiviso et non fuit divisa nec terminata, et ideo quia dicunt quod dicte domus sunt communes, et dicunt quod ius est quod quicquid seritur, plantatur seu edificatur in re indivisa debet esse de communi. Et ob hoc ante dicto mandato et pena appellarunt ut supra, et appellationes petierunt et possuerunt bona sua in custodia et deffensione dictorum dominorum et perseveraverunt in dictis suis, et dixerunt quod / sunt parati facere ius et iustitiam de predictis. Et dictus baiulus perseveravit in dictis suis. Et predictis peractis, dictis Berengarius de Castellterçol et Raimundus de Vilella intraverunt salve et secure intus domus forcie supradicte et dixerunt quod non clauderent ianuas rationibus supradictis. Per hec, dictus baiulus, cum testibus infrascriptis, iuvit ad ianuam domus predictae et dixit dictis Berengario et Raimundo si volebant exire a dicta possessione. Et dixerunt quod non. Et dictus baiulus induxit in continenti dictos fratres in possessionem domorum dicti monasterii, sicut fuerunt temporibus retroactis, et de omnibus aliis bonis movilibus et per se moventibus domus predictae et de aliis que tangunt ad iurisdictionem et dominium domini regis predicti, sicut actenus habuerunt, prohibiendo et expoliando dictos Berengarium de Castellterçol et Raimundum de Vilella de possessione omnium predictorum, salvando / tamen eis ius, si quod hostenderunt habere in insula supradicta, secundum quod de iure fuerit faciendum. Et dicti Berengarius et Raimundus iterum et pluries ut dictum est appellarunt ad dominos supradictos. Et dictus baiulus dixit quod non admitebat eorum appellationem. Et dixit quod non intendit eos in aliquo aggravare rationibus supradictis, set dicit quod si fecit quod est paratus de consilio sapientum vel per bonorum hominum statim in castro Eviçe revocare. /

Et de predictis partes petierunt eis fieri instrumentum. Quod fuit actum die et anno quibus supra, presentibus testibus: Berengario Lupi, Arnaldo de Valle, Raimundo Balisterii, Jacobo Holart, Petro Bernardo et Arnaldo Rubei et pluribus aliis. /

Sig [+] num Raymundi Rabacie, publici notari Eviçe pro Guillermo Scribe, qui hec scribi fecit, cum suprascripto in quinta et nona lineis, ubi dicit: dicte in simul. Et clausit. Et cum suprascripto in prima linea, ubi dicit: universi.

C

28 juny 1298. Tarragona

Jurament de fidelitat de Berenguer de Castellterçol i Ramon de Vilella davant l'arquebisbe i el paborde de Tarragona pel feu de Formentera, còpia dividida per l'ABC. (AHPE 1.050)

Noverint universi quod quarto kalendas iulii anno Domini M CC XC octavo, in presentia Bernardi Solzina, scriptoris iurati in tabellionatu Tarrachone sub Michaeli Boter, notario publico eiusdem, et /2 testium infrascriptorum, venerabilis Berengarius de Castrotertiolo, miles, et Raimundus de Vilella, domicellus, heredes quondam Arnaldi Renardi, militis, comparuerunt coram /3 reverendo in Christo patre et domino, domino Roderico, divina miseratione Sancte Tarrachonensis Ecclesie Archiepiscopo, et obtulerunt se paratos facere et prestare omagium iuxta consuetudinem /4

Barchinone pro insula de Formentaria, quam asseruerunt se tenere in feudum pro dicto domino archiepiscopo, preposito et ecclesia Tarrachonensis, et supplicarunt eidem domino archiepiscopo ut /5 idem homagium reciperet pro se et preposito et ecclesia Tarrachonensis. Et prefatus dominus archiepiscopus, viso instrumento donationis facte per venerabilem Guillelmum de Montegrino, /6 Sacristam Ecclesie Gerundensis et electum Tarrachonensis, de insula de Formentaria predicta Berengario Renardi, militi quondam, visis etiam quibusdam aliis instrumentis et munitis /7 que dicti Berengarius et Raimundus voluerunt ostendere coram domino Archiepiscopo memorato, recepit dictum homagium pro se et venerabili Guillermo, preposito et ecclesie Tarrachonensis, /8 qui presens erat, et pro ecclesia supradicta, sub forma que sequitur, sine periuditio tamen iuris alieni et salvo quod non fiat periuditium alicui persone que possit quodcumque /9 ostendere se habere ius in feudo insule supradicte. Forma autem dicti homagii talis est: Nos, Berengarius de Castrotertiolo, miles, et Raimundus de Vilella, domicellus, /10 heredes quondam Arnaldi Renardi, militis, facimus homagium ore et manibus iuxta consuetudinem Barchinonensis vobis, reverendo in Christo patri et domino, domino Roderico, Dei /11 gratia Sancte Tarrachonensis Ecclesie Archiepiscopo et successoribus vestris, recipienti pro vobis et pro venerabili Guillermo, preposito presenti et ecclesia Tarrachonensis quod ab ista hora in antea erimus /12 vobis fideles vassalli et homines vestri et predicti prepositi et predictae ecclesie pro feudo insule de Formentaria predictae, quo ad personam et honorem vestrum et iura ad vos /13 et predictum prepositum et ecclesiam spectantia in insula de Formentaria supradicta, secundum tenorem donationis facte per venerabilem Guillelmum de Montegrino, sacristam /14 Gerundensis et electum quondam Tarrachonensis, Berengario Renardi prout in quodam instrumento publico confecto auctoritate Bernardi de Vico, publici Gerundensis notari, XIII /15 kalendas septembris anno Domini M CC XL VI plenius continetur. De quibus omnibus supradictis tam prefati dominus archiepiscopus et Guillelmus prepositus quam dicti Berengarius /16 de Castrotertiolo et Raimundus de Vilella petierunt eis fieri publicum instrumentum. Quod fuit actum in camera domini archiepiscopi castri Tarrachone die /17 et anno quibus supra, presentibus testibus venerabili Dalmatio de Monteolivo, decano Tarrachone, Pontio de Guardia, operario Tarrachone, Petro Beteti, cano- /18 nico eiusdem, Petro de Puteis, rectore ecclesie de Villabella, et Petro Bos, iure perito, ac pluribus aliis. /19 Sig [signe notarial] num Michaelis Boterii, publici notarii Tarrachone, qui hoc scribi feci. /20 Ego, Berengarius de Terracia, hoc scripsi mandato Michaelis Boter, Tarrachone notarii, die et anno prefixis.

Hoc est translatum bene et fideliter sumptum II kalendas iulii anno Domini M CC XC VIII, auctoritate venerabilis Dalmatii de Monteolivo, decani et officialii Tarrachone, a quodam instrumento originali per alphabetum diviso, cuius tenor est talis de verbo ad verbum.

Sit notum cunctis quod nos, Guillelmus de Montegrino, Gerundensis sacrista et dominus de Eviça, per nos et per omnes nostros presentes et futuros, donamus ad feudum tibi, Berengario Renardo et tuis in perpetuum totam insulam de Formentaria, cum pertinentiis et tenendonibus suis...